

БАБАСКІН А. Ю.,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
відділу проблем цивільного, трудового
та підприємницького права
(Інститут держави і права
імені В. М. Корецького
Національної академії наук України)

УДК 347.23

ПРО МОЖЛИВІСТЬ УКЛАДЕННЯ КРЕДИТНОГО ДОГОВОРУ ЗА МОДЕЛЛЮ ДОГОВОРУ ПРИЄДНАННЯ

У статті досліджується правове регулювання договору приєднання у цивільному законодавстві України. На підставі проведеного дослідження автором зроблений висновок, що кредитний договір не може бути укладений сторонами за моделлю договору приєднання. На переконання автора, укладення в Україні кредитних договорів з використанням стандартизованих форм відбувається переважно з застосуванням загальних (стандартних) умов, розроблених окремими кредитодавцями або з використанням конструкції рамкового договору.

Ключові слова: кредит, кредитний договір, договір приєднання, загальні (стандартні) умови, рамковий договір.

В статье исследуется правовое регулирование договора присоединения в гражданском законодательстве Украины. На основании проведенного исследования автором сделан вывод, что кредитный договор не может быть заключен сторонами по модели договора присоединения. По мнению автора, заключение в Украине кредитных договоров с использованием стандартизированных форм происходит преимущественно с применением общих (стандартных) условий, разработанных отдельными Кредитодателями или с использованием конструкции рамочного договора.

Ключевые слова: кредит, кредитный договор, договор присоединения, общие (стандартные) условия, рамочный договор.

The article examines the legal regulation of the accession agreement in the civil law of Ukraine. On the basis of the study, the author concludes that the loan agreement can not be concluded by the parties under the model of the accession agreement. The conducted study led the author to conclude that the conclusion in Ukraine of credit agreements using standardized forms mainly takes place using the general (standard) conditions developed by individual lenders or using the design of the framework agreement.

Key words: credit, loan agreement, contract of joining, general (standard) conditions, framework agreement.

Вступ. Стосовно можливості укладення кредитних договорів за моделлю договору приєднання маємо зазначити, що серед науковців не має єдності у питанні щодо можливості укладення кредитних договорів за моделлю договору приєднання. Одні автори, наприклад, Л. П. Оплачко [1], В. Я. Погребняк [2, с. 153], І. В. Сарнаков [3, с. 22-26], Н. І. Солов'яненко [4, с. 303], Н. Н. Захарова [5, с. 11-12], С. М. Лепех [6, с. 336-339], В. П. Янишен [7, с. 549], О. С. Яворська [8, с. 95] вважають, що кредитний договір можна укласти за моделлю договору приєднання. Схожої позиції дотримуються і судові органи. Наприклад, згідно з п. 2.5 Постанови Пленуму ВГСУ від 24 листопада 2014 р. № 1 «Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з кредитних договорів» судам роз'яснено, що віднесення кредитних договорів до договорів приєднання за тією ознакою, що позичальник позбавлений можливості запропонувати свої умови договору, можливе у разі укладення такого договору між банком (іншою фінансовою установою) та фізичною особою, яка не є суб'єктом підприємницької діяльності [9]. На відміну від вказаного, інші автори таку можливість заперечують. Наприклад, В. В. Вітрянський [10, с. 10-11] вказує, що «використання скороченого тексту договору з відсильними умовами не свідчить про те, що має місце договір приєднання. Науковець вважає, що до кредитного договору модель договору приєднання не може бути застосована, оскільки вона виключає можливість узгодження будь-яких умов договору за волею обох сторін та врегулювання договірних суперечок. Крім того, на думку науковця, умови кредитного договору не можуть бути стандартними для усіх позичальників, оскільки мають враховувати фінансовий стан кожного з позичальників та їх можливості по поверненню отриманих кредитів» [11]. Таку ж позицію займає В. О. Нюняєв, який вважає, що за наявною моделлю договору приєднання, яка передбачає приєднання до договору у цілому, їх укладення неможливе, оскільки сторонами у будь-якому випадку треба погодити істотні умови договору (наприклад, розмір кредиту, процентну ставку, строк договору) [12, с. 86-87]. Не розглядають кредитний договір як договір приєднання Д. О. Гетьманцев та Н. Г. Шукліна [13, с. 87]. Отже, думки науковців з приводу можливості укладення кредитного договору за моделлю договору приєднання істотно різняться. Зазначене свідчить про доцільність проведення додаткових наукових досліджень можливості укладення кредитного договору за моделлю договору приєднання.

До науковців, які досліджували можливість укладення кредитного договору за моделлю договору приєднання, можна віднести В. В. Вітрянського, Л. Г. Єфімову, Н. Н. Захарову, С. М. Лепех, Л. П. Оплачко, В. Я. Погребняка, І. В. Сарнакова, Н. І. Солов'яненко, С. К. Соломіна, О. С. Яворську, В. П. Янишену та багато інших. У той же час стан наявних наукових підходів до вищевказаної проблеми свідчить про необхідність подальшої активізації її наукових досліджень.

Постановка завдання. Метою даного наукового дослідження є встановлення можливості використання моделі договору приєднання при укладенні кредитного договору.

Результати дослідження. Договір приєднання (ст. 634 ЦК України), використовується у цивільному законодавстві цілого ряду пострадянських країн (наприклад, Україна, Російська Федерація, Республіка Білорусь, Вірменія, Казахстан) та цілого ряду іноземних країн (наприклад, Франція, Квебек у Канаді, Нідерланди). Згідно з частиною 1 статті 634 ЦК України договором приєднання є договір, умови якого встановлені однією зі сторін у формулярах або інших стандартних формах, який може бути укладений лише шляхом приєднання другої сторони до запропонованого договору у цілому. Друга сторона не може запропонувати свої умови договору. Прикладом такого договору є договір прокату (ч. 2 ст. 787 ЦК України) або договір перевезення пасажирів та багажу (ст. 910 ЦК України). З визначення договору приєднання зрозуміло, що укладення такого договору не передбачає традиційного узгодження волі сторін з усіх умов договору. Як вказує М. В. Венецька, відмежування вказаного договору від інших договорів здійснюється не за змістом зобов'язань за договором, і не за характером діяльності (як публічного договору), а за способом укладення договору. При чому найбільш суттєвою ознакою такого способу є можливість приєднання до договору «у цілому» без зміни його окремих положень.» [14, с. 100]. У свою чергу, як вказує французький цивіліст

Є. Годеме, «при укладенні таких договорів не має згоди <...> скоріш відбувається зіставлення двох виявлень односторонньої волі» [15, с. 60].

На думку В.Я. Погребняка, аналіз вітчизняної наукової літератури, що присвячена договору приєднання, дозволяє виділити наступні ознаки такого договору: «1) умови договору визначаються тільки однією стороною у формулярі або іншій стандартній формі; 2) формуляр договору розробляється тією стороною, яка виступає оферентом, при чому, на відміну від публічного договору, де можливим є використання тільки типової конструкції, формуляр договору приєднання не обов'язково має бути опублікованим; 3) інша сторона може укласти такий договір тільки шляхом приєднання до запропонованих умов у цілому, тобто позбавлена можливості вносити у нього будь-які зміни; за відсутності згоди обох сторін стосовно хоча б однієї з умов договору приєднання, він не може вважатись укладеним; 4) договір приєднання має відповідати положенням цивільного законодавства, давати акцептанту права, що надаються у зв'язку з укладанням договорів такого виду. При цьому, договір приєднання не може виключати або обмежувати відповідальність сильної сторони за порушення зобов'язання, а також містити інші умови, явно обтяжливі для сторони, яка приєдналася» [16, с. 150]. С. О. Бородовський вказує, що «договір приєднання необхідно розглядати як форму укладення договору, а не як вид договору, оскільки він укладається шляхом приєднання до умов, розроблених однією зі сторін для їх багаторазового використання» [17]. Як спосіб укладення договору розглядає договір приєднання Л. Г. Єфімова, яка вказує, що «практично усі кредитні організації широко застосовують у практичній діяльності розроблені ними формуляри договорів, які розраховані на масового споживача банківських послуг. Однак останні не мають реальної можливості вносити у них свої корективи... Вказані обставини свідчать про наявність у банківських договорів ознак договору приєднання: 1) особа приєдналась до договору, не маючи можливості обговорювати його умови; 2) одночасно вона була вимушена діяти таким чином. <...> Критерієм виокремлення договору приєднання з усіх цивільно-правових договорів є не сутність зобов'язань, що виникають з нього і не характер діяльності однієї зі сторін, а спосіб укладення договору» [18, с. 105]. Аналогічної позиції дотримується і В. В. Вітрянський [19, с. 93]. Зазначимо, що у науці існують і інші погляди щодо природи договору приєднання. Наприклад, Г. В. Ципленкова, позицію якої ми не поділяємо, вважає, що «договір приєднання є видом договору, який не може бути укладений іншим способом» [20, с. 33-34].

З приводу ж порядку укладення договору за моделлю договору приєднання слід зазначити наступне. На думку Г. В. Ципленкової, «кваліфікуючою ознакою договору приєднання є стандартна форма направленої оферти, а також акцепт, що підтверджує приєднання до запропонованих стандартних умов у цілому» [21]. Особливістю такого укладення договору буде те, що оферентом за договором приєднання буде лише сторона, яка визначає свої умови у формулярах або інших стандартних формах і пропонує їх до приєднання. Інша сторона зможе лише звернутись до оферента з пропозицією направити їй оферту. Такій оферті будуть притаманні загальні її ознаки, а її особливість буде виражена у стандартній формі пропозиції та її ультимативності. Як вказує О. В. Федорончук, «у договорах приєднання, з огляду на поширену стандартну письмову форму оферти, найчастіше зустрічається акцепт, зроблений шляхом підписання екземпляру договору, та акцепт, вчинений окремим документом» [22, с. 76].

Зазначимо, що однією із проблем договору приєднання є те, що законом встановлено, що такий договір може бути укладений лише шляхом приєднання другої сторони до запропонованого договору у цілому. При цьому закон не визначає, що саме слід розуміти під поняттям «приєднання до договору у цілому». З цього приводу у науці цивільного права є різні погляди. Так, О. В. Лекхар вважає, що «зміст договору приєднання становлять умови (пункти), які є обов'язковими відповідно до актів цивільного законодавства та умови, визначені на розсуд однієї сторони договору, щодо яких інша сторона виявила згоду на їх прийняття. Окрім того, зміст договору приєднання можуть також складати умови (пункти), визначені на розсуд обох сторін і погоджені ними. Умови договору приєднання мають свої

специфічні риси, не іманентні договірним умовам інших правочинів. Керуючись такими характеристиками, умови договорів приєднання можна класифікувати наступним чином. За способом узгодження всі умови договору приєднання поділяються на: (а) взаємоузгоджені (погоджуються сторонами у взаємному порядку); (б) продиктовані (пропонуються однією стороною без обговорення їх змісту); та (в) альтернативні умови (передбачають вибір певної умови із сукупності запропонованих). Правове значення цієї класифікації полягає у тому, що спеціальні правила, закріплені у ст. 634 ЦК України, можуть поширюватися лише на продиктовану, включаючи альтернативну, частину умов договору приєднання» [23]. Схожу правову позицію займає російський цивіліст Г. В. Циценкова [24]. Однак, на наш погляд, зазначені висновки не стільки ґрунтуються на нормі закону, скільки є його дещо вільним тлумаченням. Зазначене підтверджує і практика правового регулювання договору приєднання у новітніх цивільних кодексах економічно-розвинутих країн. Наприклад, згідно зі ст. 1379 ЦК Квебеку під договором приєднання розуміється така угода, істотні умови якої були включені у нього або розроблені однією зі сторін або відповідно до її інструкцій і не підлягають обговоренню [25]. Відповідно до цього, як указує І. Л. Грекова, «будь-який договір, що не є договором приєднання, є договором, укладеним за взаємною згодою» [26].

Оскільки друга сторона не може впливати на визначення умов договору приєднання, це свідчить про певне обмеження свободи договору. Отже, попри наявність у другій сторони формального права на відмову від укладення договору, вона ставиться в умови, коли вона вимушена або приймати загалом умови встановлені у формулярах або інших стандартних формах, або відмовитись від укладення договору. Однак друга сторона може бути вимушена погоджуватись на такі умови з економічних та інших причин, зокрема, у зв'язку з недостатньою пропозицією фінансових послуг з надання банківського кредиту на ринку, чи з наявністю вкладних (депозитних) рахунків (право вимоги за якими може бути передано у заставу) у певному банку, за відсутністю часу на розгляд кредитної заявки в іншому банку тощо. Одним із наслідків укладення договору приєднання може бути виникнення суттєвого дисбалансу інтересів сторін у сторону особи, що пропонувала його укладення. У зв'язку з цим закон встановлює спеціальні способи правового захисту другої сторони у договорі приєднання. Таким чином, як справедливо вказує Ю. Л. Єршов, «кваліфікація будь-якого договору як договору приєднання здійснюється не для того, щоб виключити переддоговірні спори, а для того, щоб створити умови для наступних післядоговірних спорів про зміну або розірвання укладеного договору» [27].

Зовсім інший підхід використовується законодавцем для договорів приєднання, якщо приєднується особа у зв'язку зі здійсненням нею підприємницької діяльності. Згідно із законом, якщо така сторона заявляє вимогу про зміну або розірвання договору, то сторона, яка надала договір для приєднання, може відмовити у задоволенні вимог, якщо доведе, що сторона, яка приєдналася, знала або могла знати, на яких умовах вона приєдналася до договору (ч. 3 ст. 634 ЦК України). Додамо, що відмовляючи від задоволення вимог така сторона має довести і те, що особа, яка приєдналась, зробила це у зв'язку зі здійсненням нею підприємницької діяльності. Враховуючи, що мова йде навіть про припущення того, що сторона, яка приєдналася, «могла знати» про умови, на яких вона приєдналася, можна казати про те, що конструкція зазначеної норми Кодексу, фактично залишає суб'єктів господарювання без належного правового захисту, що свідчить про недосконалість вказаної норми.

З урахуванням вищевказаного виникає питання, чи дійсно може позичальник приєднатись до кредитного договору у цілому. На наш погляд, це можливо лише за умови, якщо формуляр кредитного договору або інша стандартна форма буде містити усі істотні умови такого договору. Отже, такі формуляри мають бути сформульовані наперед та містити, зокрема, умови про розмір кредиту, строк кредиту, ціну кредиту. Зрозуміло, що такі умови договору мають бути сформульовані кредитором до звернення потенційного позичальника та встановлення його кредитоспроможності. Але позичальники, з одного боку, мають різну кредитоспроможність, а з іншого боку, різні потреби у кредиті (за розміром, строком, ціною). Зрозуміло, що ситуація з кредитними продуктами, які мають наперед визначати розмір

кредиту, строк кредиту, ціну кредиту неприйнятні не тільки для споживачів, а й для суб'єктів господарювання. У зв'язку з цим виникає питання, чи застосовуються на практиці заздалегідь заповнені формуляри або інші стандартні форми кредитних договорів.

Практика показує, що такі документи не містять усіх істотних умов кредитного договору. Прикладом цього є наступні договори ПАТ КБ «Приватбанк»: договір приєднання до умов і правил надання банківських послуг (кредит під депозит) та кредитний договір приєднання до розділу «Кредит на придбання палива» [28], договори ПАТ «ОТП БАНК»: договір про надання споживчого кредиту, кредитний договір (кредит на купівлю транспортного засобу), кредитний договір (кредит під заставу депозиту) тощо [29] та Договір комплексного банківського обслуговування фізичних осіб ПАТ «Державний ощадний банк України» [30]. Зазначений комплексний договір встановлює лише частину істотних умов кредитного договору, а умови щодо розміру кредиту, ціни кредиту, строку договору додатково узгоджуються сторонами.

З урахуванням указанного можна дійти висновку, що на практиці кредитні договори не укладаються за моделлю договору приєднання, навіть у випадках, коли локальні акти та типові формуляри кредиторів містять вказівку саме на договір приєднання. У зв'язку з цим, не можемо підтримати І. В. Сарнакова, який пропонує закріпити на законодавчому рівні положення про те, що до правовідносин, які випливають з договору споживчого кредитування мають застосовуватись правила про договір приєднання [31].

Зазначимо, що у вищевказаному ми не бачимо проблеми, оскільки між банківськими формулярами та іншими стандартними формами та договором приєднання не слід ставити знак рівності. Як вказує С. В. Бахін, «укладення договору пов'язується з порядком та способом укладення договору, де порядок – нормативно визначені взаємні дії сторін, що спрямовані на встановлення договірних відносин та визначення їх змісту, спосіб – нормативна врегульована організація досягнення домовленості учасниками переговорів. Він визначений стандартними формами договорів (формулярним правом, де виділено такі типи контрактів: 1) типовий контракт – зразок – рекомендаційний зразок, на основі якого укладається контракт; 2) типовий контракт – оферта (акцепт) – висловлення пропозиції однією стороною чи обома сторонами разом обов'язкових умов у вигляді оферти та акцепту; 3) типовий контракт – формуляр – вироблений практикою набір оптимальних умов певного договору на основі уніфікації договірних умов у певній діяльності; 4) загальні умови – окремі визначені однією зі сторін чи спільно параметри договору, які поширюються на декілька договорів; 5) контракт приєднання, – типова форма договору, в якій обумовленні всі умови майбутнього договору у певній стандартній формі, що може бути прийнята іншою стороною шляхом приєднання до неї без можливості внесення у неї змін та доповнень» [32].

На наш погляд, укладення в Україні кредитних договорів, як правило, відбувається із застосуванням загальних (стандартних) умов, розроблених окремими кредитодавцями або з використанням конструкції рамкового договору, що характерно насамперед для міжбанківських кредитних відносин. Відсутність у ЦК України належного регулювання використання вказаних договірних конструкцій є недоліком цивільного законодавства України. На відміну від вказаного, наприклад, норми, що регулюють стандартні (загальні) умови в одних країнах увійшли у цивільні кодекси (наприклад, ЦК Азербайджану, ЦК Грузії, ГЦУ Німеччини, ЦК Італії, ЦК Квебеку, ЦК Люксембургу, ЦК Нідерланди та ін.), в інших вони увійшли до спеціальних законів (наприклад, Ізраїль, Південна Корея, Іспанія, Португалія, Китай та ін.), в окремих країнах такі норми є як у ЦК, так і окремому законі (наприклад, Закон Німеччини «Про регулювання загальних умов», 1976 р.). Використання останніх також передбачають ст. 2.1.19 Принципів міжнародних комерційних договорів УНИДРУА (2010 р.) [33] та ст. 2.209 Принципів європейського договірного права [34].

Висновки. Згідно з цивільним законодавством України кредитний договір не може бути укладений за моделлю договору приєднання. Укладення в Україні кредитних договорів в Україні із застосуванням стандартизованих форм відбувається переважно із застосуванням загальних (стандартних) умов, розроблених окремими кредитодавцями або

з використанням конструкції рамкового договору, що характерно насамперед для міжбанківських кредитних відносин.

Список використаних джерел:

1. Оплачко Л. П. Правове регулювання відносин за кредитним договором : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Л.П. Оплачко. – Київ, 2011. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://mydisser.com/ua/catalog/view/6/44/8289.html>.
2. Погребняк В. Я. Цивільно-правове регулювання відносин споживчого кредитування в Україні : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / В. Я. Погребняк. – Харків, 2016. – 226 с.
3. Сарнаков И. В. Правовая природа договора потребительского кредита / И. В. Сарнаков // Банковское право. – 2010. – № 5. – С. 22–26.
4. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации, части второй / под ред.: Т. Е. Абова, Л. Ю. Кабалкин. – М. : Юрайт, 2003. – 880 с.
5. Захарова Н. Н. Кредитный договор: Как избежать неоправданных потерь при предоставлении или получении кредитных средств / Н. Н. Захарова. – М. : Банковский Деловой Центр, 1996. – 121 с.
6. Лепех С. Кредитні спілки в Україні: історія і сучасність / С. Лепех // Вісник Львівського університету. Сер. юридична. – 2001. – Вип. 36. – С. 336-339.
7. Цивільне право : [підручник] : у 2 т. / [В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Бегова та ін.] ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького – Х. : Право, 2011. – Т. 2. – 816 с.
8. Яворська О. Договори присєднання: проблеми правового регулювання / О. Яворська // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 10. – С. 93-95.
9. Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з кредитних договорів : Постанова Пленуму ВГСУ від 24 листопада 2014р. № 1 // Вісник господарського судочинства від 2015 р., № 1, стор. 46.
10. Витрянский В.В. Проблемы заключения и исполнения кредитного договора / В. В. Витрянский // Приложение к ежемесячному юридическому журналу Хозяйство и право. – 2004. – № 11. – 80 с.
11. Брагинский М. И. Договорное право / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. – Книга первая: Общие положения. – 3-е изд., стер. – М. : Статут, 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.e-reading.club/chapter.php/7800/32/Braginskii%2C_Vitryanskii_-_Dogovornoe_pravo._Kniga_pervaya._Obshchie_polozheniya.html#n_390.
12. Нюняев В. О. Договор присєдинения в российском гражданском законодательстве: особенности конструкции и проблемы правоприменения / В. О. Нюняев // Вестник Санкт-Петербургского университета. – 2009. – № 14. – Вып. 3. – С. 86-91.
13. Гетьманцев Д. О. Банківське право : [навчальний посібник] / Д. О. Гетьманцев, Н. Г. Шукліна. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 344 с.
14. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар : у 2 ч. / За заг. ред. Я. М. Шевченко. – К. : Ін Юре. – Ч. 2 – 896 с.
15. Общая теория обязательств: пер. с фр. / Е. Годэмэ ; перевод И.Б. Новицкий. – М. : Юрид. изд-во МЮ СССР, 1948. – 511 с.
16. Погребняк В. Я. Цивільно-правове регулювання відносин споживчого кредитування в Україні : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / В. Я. Погребняк. – Харків, 2016. – 226 с.
17. Бородовський С.О. Укладення, зміна та розірвання договору у цивільному праві України : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : 12.00.03 / С. О. Бородовській. – Харків, 2005. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mydisser.com/ua/catalog/view/6/44/2991.html>.
18. Ефимова Л. Г. Банковские сделки: право и практика : [моногр.] / Л. Г. Ефимова. – М. : НИМП, 2001. – 654с.
19. Витрянский В. В. Новые типы гражданско-правовых договоров / В. В. Витрянский // Закон. – 1995. – № 6. – С. 91-93.

20. Цыпленкова А. В. Некоторые особенности договоров присоединения / А. В. Цыпленкова // Юридический мир. – 2001. – № 3. – С. 28-34.
21. Цыпленкова А. В. Договор присоединения как особая категория гражданского права : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юр. наук : 12.00.03 / А. В. Цыпленкова. – Москва, 2002. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/dogovor-prisoedineniya-kak-osobaya-kategoriya-grazhdanskogo-prava>.
22. Федорончук О. В. Порядок укладення договору прокату / О. В. Федорончук // Юридичний науковий електронний журнал. – 2015. – № 5. – С. 74-77.
23. Лекхар О. В. Договір приєднання у цивільному праві України : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кан. юр. наук : 12.00.03 / О. В. Лекхар. – Харків, 2008. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://mydisser.com/en/catalog/view/6/44/23387.html>.
24. Цыпленкова А. В. Договор присоединения как особая категория гражданского права : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юр. наук : 12.00.03 / А. В. Цыпленкова. – Москва, 2002. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/dogovor-prisoedineniya-kak-osobaya-kategoriya-grazhdanskogo-prava>.
25. CODE CIVIL DU QUÉBEC (1991). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://legisquebec.gouv.qc.ca/fr/ShowDoc/cs/CCQ-1991>.
26. Грекова И. Л. Формуляр в международном гражданском и торговом обороте : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / И. Л. Грекова. – Краснодар, 2007. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.lawbook.org.ua/aa/12.00.03/2016/02/14/070623025.doc.html> С.100.
27. Ершов Ю. Л. О некоторых особенностях конструкции договора присоединения в российском гражданском праве / Ю. Л. Ершов // Журнал российского права. – 2003. – № 1. – С. 48-51.
28. Офіційний сайт ПАТ КБ «Приватбанк» : Умови і правила надання банківських послуг. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://conditions-and-rules.privatbank.ua/main/view-content-40/?lang=ru>; <https://conditions-and-rules.privatbank.ua/main/view-content-41/?lang=ru>.
29. Офіційний сайт ПАТ «ОТП Банк» : Правила кредитування (публічні) ПАТ «ОТП Банк», затвердженні наказом № 190-1 від 23.06.2017 р. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.otpbank.com.ua/pdf/privateclients/rules-credit.pdf>.
30. Офіційний сайт ПАТ «Державний ощадний банк України» : Договір комплексного банківського обслуговування фізичних осіб ПАТ «Державний ощадний банк України», затверджений постановою Правління вказаного банку від 05.09.2015р. N 694 (зі змінами). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.oschadbank.ua/uploads/%D0%94%D0%9A%D0%91%D0%9E%20_14022017.pdf.
31. Сарнаков И. В. Правовое регулирование договора потребительского кредита : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юр. наук : 12.00.03 / И. В. Сарнаков. – Москва, 2009. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/pravovoe-regulirovanie-dogovora-potrebitelskogo-kredita>.
32. Бахин С. В. Субправо (Международные своды унифицированного контрактного прав) / С. В. Бахин. – СПб : Юрид. Центр Пресс, 2002. – 311 с.
33. Принципи міжнародних комерційних договорів УНІДРУА (2010). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.unidroit.org/english/principles/contracts/principles2010/translations/blackletter2010-russian.pdf>.
34. Принципи європейського договірного права (2002 р.). [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.jus.uio.no/lm/en/html/eu.contract.principles.parts.1.to.3.2002/2.209.html>.

